

УДК 347.56

Отрадна Олесь Олександрівна –

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права,
заступник декана юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Olesia O. Otradnova –

doctor of juridical sciences,
professor of civil law department,
vice-dean of Law Faculty,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(60 Volodymyrska Street Kyiv, 01033, Ukraine)

Особлива цивільно-правова відповідальність Європейських держав за шкоду, заподіяну порушенням Європейського законодавства

У статті аналізуються спеціальні правила цивільно-правової (матеріальної) відповідальності держав-членів Європейського Союзу за шкоду, заподіяну приватній особі порушенням норм Європейського права. Проаналізовані основні рішення Європейського Суду Справедливості, що базуються на загальних принципах Європейського права. У статті досліджені загальні умови цивільно-відповідальності держав-членів, які проілюстровані прикладами із практики Європейського суду Справедливості.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейське право, принципи Європейського права, порушення Європейського права, шкода, причинно-наслідковий зв'язок, компенсація.

В статье анализируются специальные правила гражданско-правовой (материальной) ответственности государств – членов Европейского Союза за вред, причиненный частному лицу, нарушением норм Европейского права. Проанализированы основные решения Европейского суда Справедливости, базирующиеся на общих принципах Европейского права. В статье исследованы общие условия гражданско-правовой ответственности государств-членов, проиллюстрированные примерами из практики Европейского суда Справедливости.

Ключевые слова: Европейский Союз, Европейское право, принципы Европейского права, нарушение Европейского права, вред, причинно-следственная связь, компенсация.

O.O. Otradnova Special Civil Liability of the European States for Damage Caused by Violation of the European Legislation

A paper deals with the analysis of special rules about civil (pecuniary) liability of the European Union Member-State for the damage, caused to the individual by the infringement of the European law (EU Directives). Fundamental Francovic case as a basis of EU states' liability for the damage, caused to the private parties by the infringement of the European law is analyzed. The author pays attention to the sources of such liability which are not the direct prescriptions of EU legislation, but general principles of EU law.

General conditions of EU member states civil liability are examined. There are three requirements for liability: norm of EU law, infringed must be intended to confer rights on individuals; the breach must be sufficiently serious; there must be a direct causal link between the breach of EU law and damages of the individual. All conditions of the liability are illustrated by the examples of the European Court of Justice Judgements.

Keywords: European Union, European law, principles of European law, breach of European law, damage, causation, compensation.

Постановка проблеми. Питання відповідальності держав-членів ЄС за шкоду, заподіяну у зв'язку із невиконанням Європейського законодавства, не є новим у науковій та практичній літературі. Однак зазначене питання здебільшого піднімалося представниками науки адміністративного права та процесу, конституційного права, права Європейського Союзу, міжнародного права. Цивільно-правовий аспект даних правовідносин залишається поза межами наукових інтересів вчених цивілістів. Разом з тим, йдеться про цивільно-правові деліктні відносини, відносини відшкодування позадоговірної шкоди, заподіяної порушенням прав приватної особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Практика Європейського суду Справедливості щодо притягнення до матеріальної відповідальності держав-членів ЄС за заподіяння шкоди приватній особі є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. В Україні питаннями відповідальності держав-членів ЄС займався О. В. Константий, А. Вирозумська, І.Л. Торопенко та ін. Серед закордонних авторів варто згадати Сіза Ван Дамма, Паулу Гілікер. Однак зазначені автори здебільшого досліджували проблематику із позицій публічного права. Приватноправові дослідження у зазначеній сфері не проводилися.

Невирішені раніше проблеми. Аналіз практики Європейського суду Справедливості у сфері відшкодування шкоди з позиції принципів та механізмів, властивих публічному праву не дозволяє повною мірою використовувати ці правові надбання для захисту прав приватних осіб. Відшкодування шкоди є інститутом права приватного. Тому дослідження цивільно-правової відповідальності країн-членів ЄС, яка є матеріальною, але базується на прецедентній практиці Європейського суду Справедливості з однієї сторони може збагатити цивілістичну правову доктрину, а з іншої - сприятиме всебічному та повному захисту прав потерпілої приватної особи.

Мета статті. Європейський суд справедливості відправляє до внутрішнього права держав-членів при визначенні як процедури захисту, так і основних умов відповідальності держави та порядку

відшкодування заподіяної шкоди. Викладене зумовлює необхідність дослідження проблем деліктної відповідальності держав-членів ЄС з позицій цивільного права. Адже саме цивільне право напрацювало комплекс засобів та у цілому механізм правового регулювання деліктних зобов'язань, який дозволяє найбільш ефективно захистити порушене право приватної особи шляхом відшкодування заподіяної їй шкоди.

Загальний Європейський вектор розвитку нашої держави примушує звертати більш уваги на правову систему Європейського Союзу. Адже вступ України до ЄС автоматично та без підготовки розповсюдить на регулювання правовідносин в Україні джерела права Європейського Союзу (зокрема практику Європейського суду Справедливості). Отже для правильного та швидкого застосування таких джерел необхідним є проведення їхніх досліджень заделегідь.

Виклад основного матеріалу. Установчі договори Європейського Союзу, а саме Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу як у старій редакції, так і у редакції Лісабонського договору від 13 грудня 2007 р. № (2007/С 306/01)*(1), не містять жодного положення про обов'язок держави-члена ЄС відшкодувати шкоду, заподіяну особі порушенням такою державою Європейського законодавства. Цивільно-правова відповідальність держави-члена є наслідком судової правотворчості Європейського Суду Справедливості. У своїх перших рішеннях про покладення на державу-члена обов'язку відшкодування шкоди ЄС спирався не на норми первісного права ЄС, а на принципи Європейської правової системи: як функціональні (принцип верховенства права ЄС, принцип прямої дії), так і загальні (принцип охорони прав та свобод особистості, принцип рівності, принцип пропорційності).

Загальне ставлення Європейського суду справедливості до застосування нових способів захисту порушених прав приватних осіб з часом кардинально змінилося. Так якщо у рішенні по справі 158/80 Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH et Rewe-Markt Steffen v Hauptzollamt Kiel¹ [1] 1981 р. Європейський суд Справедливості зазначив, що первісне законодавство Євросоюзу

¹ Справа 158/80 Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH et Rewe-Markt Steffen v Hauptzollamt Kiel // [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0158)

[lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0158](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0158)

(Європейські угоди) не мають на меті створення нових засобів правового захисту, то вже через 10 років, у 1991 р. думка суду кардинально змінилася.

Визначальним тут є знакове рішення Європейського суду Справедливості у справі Андре Франкович, Даніла Боніфаций та інші проти Італії (*Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic*)² [2]. У 1991 р. пан Франкович, пані Боніфаций та інші звернулися до суду із вимогою проти Італійської республіки компенсувати їм численні збитки, заподіяні у зв'язку із затримкою імплементації Італією Директиви Ради 80/987/ЄЕС про зближення правових положень держав-членів щодо захисту найманих працівників у випадку неплатоспроможності їхнього роботодавця від 20 жовтня 1980 р. Директива мала бути імплементована державами-членами до жовтня 1983 р. Однак до кінця 1980-х Італія так і не втілила правила Директиви у національне законодавство.

Основним аргументом позивачів було твердження, що якби Італія вчасно імплементувала Директиву, їх – найманих працівників – збитки у зв'язку із банкрутством роботодавця не виникли би зовсім, або, як мінімум, сильно би зменшилися.

Директиви ЄС є основним регуляторним інструментом Європейського Союзу у сфері приватного права. Правила Директив стають обов'язковими для виконання суб'єктами приватного права тільки тоді, коли законодавчий орган конкретної держави-члена втілить ці правила у внутрішнє законодавство даної держави. У зв'язку з цим постає питання – яким чином захистити суб'єкта приватних правовідносин у випадку, якщо він чітко та недвозначно наділений додатковими правами завдяки Директиві ЄС, однак держава-член ухиляється від імплементування Директиви у внутрішнє законодавство, або робить це невчасно, або із певними порушеннями. За правилами запиту попередньої думки справа

надійшла до Європейського суду Справедливості.

Попри те, що первісне законодавство Європейського Союзу (Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського союзу, як у первісній редакції, так і у редакції Лісабонського договору 2007 р.) не містив (та й не містить зараз) прямої норми, що передбачала можливість відшкодування шкоди, заподіяної невиконанням Європейського законодавства державами – членами, Європейський суд Справедливості задовольнив вимоги Франковича та інших позивачів. Основною законодавчою підставою була ст. 288 Договору про функціонування Європейського союзу, відповідно до якої Директива (як наднаціональний юридичний акт Європейського союзу) є обов'язковою щодо результату, якого необхідно досягти, для кожної держави-члена, якій її адресовано, проте залишає національним органам влади вибір форми та засобів.

Задовольняючи вимоги Франковича та інших позивачів, Європейський суд Справедливості виходив із положення, що всі держави – члени ЄС – зобов'язані імплементувати директиви ЄС у своє внутрішнє законодавство. Крім того, «ефективність правил Європейського союзу сильно знизиться, а гарантія захисту прав приватних осіб зменшиться, якщо приватні особи не зможуть отримати відшкодування шкоди, заподіяної ним порушенням державою положень Європейського права»³ [3].

Таким чином, у 1991 р. Європейський суд справедливості сформулював принцип цивільно-правової відповідальності держави – члена ЄС за заподіяння шкоди порушенням норм Європейського права.

Виходячи з особливої природи та прецедентного характеру, належності рішень Суду ЄС до джерел права ЄС, тлумачення Суду ЄС, яке міститься у рішенні чи висновку Суду ЄС трансформується у нормативне, тобто набуває ознак загальнообов'язковості та підлягає виконанню і дотриманню усіма суб'єктами права ЄС. У зв'язку з цим сформульоване у рішенні

² Спільні справи C-6/90 and C-9/90 *Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic*// <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0006>

³ Paula Giliker *The Europeanisation of English Tort Law*. – Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon. – 2014. – p. 89

Франкович проти Італії правило деліктної відповідальності держави за порушення норм Європейського права стало обов'язковим для національних судів держав-членів (а на сьогодні навіть розповсюджується на випадки деліктної відповідальності Євросоюзу за шкоду, заподіяну приватним особам діями його інституцій).

При розгляді подібних справ суди мають проаналізувати три групи обставин:

1) Чи надає Європейське законодавство додаткові права особі у порівнянні із діючим правом держави – члена ЄС. Європейський суд справедливості у справі *Dillenkofer v. Germany* зазначив, що право на відшкодування виникає, якщо результат, передбачений Директивою ЄС тягне за собою збільшення прав особи, і зміст такого збільшення можна визначити виходячи із положень Директиви⁴ [4]. Якщо Директива ЄС не створює нового права для особи, а спрямована виключно на гармонізацію права держав-членів, її порушення не буде підставою для відшкодування шкоди. Так у справі *380/87 Enichem Base and Others v. Commune di Cinsello Balsamo* від 13 липня 1989 р. Європейський суд справедливості зазначив, що рамкова Директива Ради ЄЕС 75/442/ЄЕС про відходи має на меті виключно гармонізацію законодавства держав-членів у галузі поводження із відходами та не створює додаткових прав для приватних осіб⁵ [5]. Також у справі *C-222/02 Peter Paul and Others v. Germany* ЄСС, відмовляючи вкладниками у виплаті компенсацій, встановив, що різні Директиви ЄС, що передбачають створення у державах-членах систему нагляду за депозитарною діяльністю банків, мають на меті виключно створення міждержавної ефективної системи гарантування вкладів, але не передбачають наділення вкладників додатковими правами.

2) Чи є порушення державою-членом ЄС норм Європейського права достатньо серйозним (*sufficiently serious breach*).

Серйозність порушення права ЄС визначається посяганням такого порушення на чотири основні свободи, передбачені Договором про функціонування Європейського союзу (вільний рух товарів – ст. 28, працівників – ст. 45, послуг – ст. 56, капіталів – ст. 63). Крім того, серйозним є порушення загальних принципів права Європейського союзу, а саме принципу рівності, принципу правової визначеності, принципу пропорційності, принципу захисту законних прав та інтересів особи.

3) Чи наявний прямий причинно-наслідковий зв'язок між порушенням державою-членом ЄС положень Європейського права та шкодою, заподіяною приватній особі.

У цьому плані викликає інтерес рішення ЄСС у справі *C-420/11* за позовом громадянки Австрії Юти Лес (*Jutta Leth*) проти Австрії та федеральної землі Нижня Австрія⁶ [6]. Пані Лес була власницею маєтку (ємельної ділянки та будинку), розташованого у межах зони безпеки аеропорту Відень-Швехат. Влада Австрії узгодила ряд проектів реконструкції та розширення території аеропорту, проте без проведення оцінки впливу на екологічний стан, як це передбачає Директива ЄС 85/337/ЄЕС від 27 червня 1985 р. «Про оцінку наслідків впливу деяких громадських і приватних проектів на навколишнє середовище»⁷ [7]. Пані Лес подала позов проти держави Австрія щодо компенсації їй шкоди, пов'язаної із зниженням вартості її нерухомого майна у зв'язку із збільшенням рівня шуму від літаків.

У відповіді на попередній запит від Верховного суду Австрії Європейський суд справедливості мав дійти висновку, чи має на меті оцінка впливу проекту на навколишнє середовище також захист особи від можливих матеріальних збитків, пов'язаних із реалізацією проекту. У своєму рішенні Європейський суд справедливості зазначив, що тлумачення ст. 3 Директиви 85/337/ЄЕС дозволяє стверджувати,

⁴ *Dillenkofer v. Germany*, параграф 22 // Електронний ресурс. Режим доступу <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994CJ0178&from=EN>

⁵ Справа *380/87 Enichem Base and Others v. Commune di Cinsello Balsamo* від 13 липня 1989 р. // <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d2dc30d5da0f1d640b754e1cb4f8cbe11e6d50ac.e34KaxiLc3qMb40Rch0SaxuSbNr0?text=&docid=95666&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=305351>

⁶ <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d5a2d2c44cb9434d1d855a870e72814dca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Pah0Re0?text=&docid=135025&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=257163>

⁷ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:1985L0337:20090625:EN:PDF>

що оцінка впливу проекту на навколишнє середовище включає в себе також оцінку впливу проекту на вартість матеріальних об'єктів. Разом з тим, той факт, що попри вказівки Директиви 85/337/ЕЕС, оцінка впливу проекту реконструкції аеропорту Відень-Швехат не була здійснена, сам по собі не наділяє особу окремим правом вимагати відшкодування матеріальної шкоди, пов'язаної із зниженням вартості її власності. Разом з тим, національний суд може прийняти рішення про компенсацію, якщо національне законодавство передбачає таку можливість⁸.

Вищезгадане рішення підтверджує, що прямий причинно-наслідковий зв'язок є однією із необхідних умов цивільної відповідальності за порушення норм Європейського права. Саме нездійснення оцінки впливу проекту реконструкції аеропорту має бути причиною матеріальних збитків особи для отримання останньою права на відшкодування.

Вина як у суб'єктивному, так і у об'єктивному розумінні не є визначним фактором у встановленні відповідальності. Крім того, Європейський суд справедливості не ставить як умову вичерпання всіх національних способів захисту⁹, як це робить Європейський суд з прав людини.

Позови про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням державами-членами, їхніми органами державної влади або іншими державними утвореннями обов'язкових актів Євросоюзу мають подаватися і в національні суди. Саме національні суди аналізують обставини справи, а саме факт заподіяння шкоди позивачу, факт серйозного порушення Європейського законодавства державою-членом або її утворенням, причинно-наслідковий зв'язок. У такому випадку діятимуть національні правила цивільного судочинства, а

органи державної влади держави – члена ЄС відшкодовують шкоду, заподіяну невиконанням або затримкою імплементації директив ЄС, за загальними національними правилами відповідальності органів влади за заподіяну їхньою діяльністю шкоду¹⁰.

При цьому Європейська практика виробила два основні принципи вирішення такого роду справ: принцип еквівалентності та принцип ефективності. Принцип еквівалентності означає, що національні правила судочинства по справах про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням Європейського права, не можуть бути менш сприятливими для потерпілого, ніж норми, що регулюють розгляд подібних позовів на національному рівні. Так у справі 33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland* суд зробив висновок, що за відсутності загальних правил Спільноти (щодо розгляду справ про відшкодування шкоди – О.О.) держави-члени мають встановити підсудність таких справ, процесуальні правила та умови їх розгляду на рівні свого внутрішнього законодавства. При цьому має бути зрозуміло, що такі умови не можуть бути менш сприятливими, ніж ті, що застосовуються до аналогічних справ на внутрішньому рівні¹¹.

У свою чергу принцип ефективності передбачає, що внутрішні процесуальні норми держави-члена не повинні робити неможливою практичну реалізацію потерпілим права, яке суд має захищати. У тому ж рішенні по справі 33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland* суд зазначив, що «виключення може стосуватися лише випадків, коли суди внутрішні умови роблять неможливим реалізацію права особи, яке національний суд має захищати»¹². Подібний аргумент міститься також і у рішенні по справі

⁸<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d5a2d2c44cb9434d1d855a870e72814dca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Pah0Re0?text=&docid=135025&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&id=257163>

⁹ *Spencer v. Secretary of State for Work and Pensions* (2008) EWCA Civ. 750

¹⁰ Див. п. с Рішення ЄС у справі 60/75 *Russo v. AIMA* // <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=89066&>

[pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=62111](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61976CJ0033&from=EN)

¹¹ Рішення ЄС у справі 33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland* // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61976CJ0033&from=EN>

¹² Рішення ЄС у справі 33/76, *Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland* // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61976CJ0033&from=EN>

45/76 Comet BV v Produktschap voor Siergewassen¹³.

Висновки. Одним із джерел права, що діє у державах – членах ЄС, є практика Європейського суду Справедливості. Особливий інтерес для цивілістів становить практика суду у справах про відшкодування державою-членом ЄС шкоди, заподіяної приватній особі порушенням державою-членом норм Європейського законодавства. Держави-члени ЄС зобов'язані виконувати регламенти та імплементувати у внутрішнє законодавство положення директив ЄС. Нездійснення або неналежне здійснення таких обов'язків розцінюється Європейським судом Справедливості як порушення. Якщо таке порушення призвело до виникнення шкоди (як правило, майнової) у приватної особи, остання

вправі вимагати її відшкодування, попри те, що ані у внутрішньому законодавстві держави-члена, ані в установчих документах ЄС такого припису немає. Разом з тим, відшкодування шкоди приватній особі має ґрунтуватися на принципах еквівалентності та ефективності. А завдана шкода буде відшкодована за наявності трьох основних умов: надання Європейським законодавством додаткових прав приватній особі у порівнянні із правом держави-члена ЄС; серйозне порушення державою членом права ЄС; наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням державою-членом права ЄС та заподіяною приватній особі шкодою.

Список використаних джерел:

1. Paula Giliker The Europeanisation of English Tort Law. – Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon. – 2014. – 140 p.
2. Dillenkofer v. Germany, параграф 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994CJ0178&from=EN>.
3. Spencer v. Secretary of State for Work and Pensions (2008) EWCA Civ. 750 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2008/750.html>.
4. Вирозумська А. Процедури судового захисту в праві ЄС : навчальний посібник / А. Вирозумська. – К. : ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2005. – 145 с.
5. Рішення ЄС у справі 60/75 Russo v. AIMA [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=89066&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=62111>.
6. Рішення ЄС у справі 33/76, Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61976CJ0033&from=EN>.
7. Рішення ЄС у справі 45/76 Comet BV v Produktschap voor Siergewassen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61976CJ0045>.
8. Справа 158/80 Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH et Rewe-Markt Steffen v Hauptzollamt Kiel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0158>.

References

1. Paula Giliker The Europeanisation of English Tort Law. – Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon. – 2014. – 140 p.
2. Dillenkofer v. Germany, параграф 22 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61994CJ0178&from=EN>.

¹³ Рішення ЄС у справі 45/76 Comet BV v Produktschap voor Siergewassen // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61976CJ0045>

3. Spencer v. Secretary of State for Work and Pensions (2008) EWCA Civ. 750 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2008/750.html>.
4. A. Vyrozumka, Protsedury sudovoho zakhystu v pravi YeS : navchalnyi posibnyk / A. Vyrozumka. – K. : IMV KNU im. Tarasa Shevchenka, 2005. – 145 p.
5. Rishennia YeSS u spravi 60/75 Russo v. AIMA [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=89066&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=62111>.
6. Rishennia YeSS u spravi 33/76, Rewe-Zentralfinanz eG et Rewe-Zentral AG v Landwirtschaftskammer für das Saarland [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:61976CJ0033&from=EN>.
7. Rishennia YeSS u spravi 45/76 Comet BV v Produktschap voor Siergewassen [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61976CJ0045>.
8. Sprava 158/80 Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH et Rewe-Markt Steffen v Hauptzollamt Kiel [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61980CJ0158>.